

Emlékezetpolitika és indoktrináció: válhat-e Oroszország pravoszláv Iránná?

Azokat a történelemtankönyveket, amelyek közül az egyik, a 11. osztályosoknak szánt, Magyarországon is botrányt keltett, augusztus 7-én mutatták be az orosz állami hírügynökség, a TASZSZ székházában. Egyszerre négy könyvet prezentált a sajtótájékoztatón megjelent három státuszférfi: Vlagyimir Megyinszkij, a korábbi kulturális miniszter, ma az elnök emlékezetpolitikai ügyekben illetékes tanácsadója, Anatolij Torkunov, a moszkvai diplomataképző egyetem, az MGIMO rektora és a közoktatásért felelős művelődési miniszter, Szergej Kravcov. Ennek azért van jelentősége, mert mind a tankönyvek tartama – kiváltképp érvényes ez a II. világháború utáni szovjet, illetve orosz történelmet feldolgozó tizenegyedik osztályos kötet kapcsán –, mind az azok bemutatásának feltűnően magas politikai szintje egyértelműen arra utal, hogy a hatalom kitüntetett jelentőséget tulajdonít a felnövekvő nemzedék indoktrinálásának.

Ezt bizonyítja az is, hogy idén szeptembertől már csak egyetlen tankönyvsorozatból lehet őket oktatni. Korábban nem ez volt a helyzet. Hosszú időn át több mint egy tucat történelemtankönyv közül választhattak a tanárok. Néhány éve azonban ezek körét háromra szűkítették, hogy az idej tanévtől már csak egyetlen könyvből lehessen tanítani. Ám

nemcsak ez az egyetlen újdonsága a most bemutatott könyveknek (két kötet a 20–21. századi orosz történelemmel, míg kettő az időszak egyetemes történelmével foglalkozik), de az is, hogy azok nem egyszerűen az állam által jóváhagyott kötetek, vagyis nem csupán „állami tankönyvek” (a korábbiak is azok voltak), hanem – ahogyan ezt a könyvet bemutató státuszférfiak többször is kiemelték – „szuverén állami tankönyvek”. Vagyis azokat olyan történészek írták – a tankönyv borítóján szerzőként Megyinszkij és Torkunov neve van feltüntetve –, akik nem azért tudnak a történelemmel foglalkozni és tankönyvet írni, mert külföldi alapítványok ösztöndíjaihoz jutottak, hanem mert igaz hazafiak, akiket a külföldi megrendelők semmilyen módon nem tudnak befolyásolni.

Ugyan a mondatnak ez a második fele nem hangzott el a sajtótájékoztatón, de egyenesen következik a mondat első feléből. Ha nem következne belőle, akkor a könyvbemutató során a prezentálók nem hozták volna többször is szóba, hogy a megannyi korábban engedélyezett történelemtankönyv közül nem egyet szerzőik külföldi ösztöndíjakat elnyerve írták. Ha ennek, mármint annak az új fejleménynek, hogy Oroszország immár nemcsak politikai értelemben nyerte vissza a kilencvenes években állítólag elvesztett szuverenitását,

de intellektuálisan is, nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget, akkor a 11. osztálynak szánt tankönyv bevezetőjében nem írnának erről. De írnak. Ott a következők olvashatók. „Az oktatás meghirdetett »variálhatósága« többcusatnyi tankönyvsorozat megszületését eredményezte szinte valamennyi tantárgy esetében. A nyugati ösztöndíjaknak köszönhetően olyan tankönyvek jelenhettek meg, amelyekben Oroszország történelme eltorzítva került bemutatásra. A fiatalokra aktívan ráerőszakolták hazánk »történelmi elmaradottságának« képzetét.” Magyarán: ezek a külföldi ösztöndíjkból megírt tankönyvek meghamisították az orosz történelmet, annak csak a „sötét” oldalait hangsúlyozták. Most viszont ennek vége – tehetnének hozzá –, mert két olyan kiváló szerző jegyzi az új, Oroszország II. világháború utáni korszakát feldolgozó tankönyvet, akik szakmai hozzáértése és Oroszország iránti elkötelezettsége semmiféle kétséget nem kelthet. Ez azonban távolról sincs így.

Lehet, hogy elkötelezettek Oroszország iránt – bár egyáltalán nem biztos, hogy Oroszországnak épp ilyen fajta elköteleződésre volna szüksége, mint amit a rendszer e két szervilis kiszolgálója képvisel –, de hogy szakmailag is kifogástalannak volnának, az erősen vitatható. Torkunov, aki immár több mint harminc éve rektorként irányítja a mindenkor hatalomhoz – az intézmény jellegéből következően – felettébb közel álló, annak elvárásaihoz mindig gyorsan alkalmazkodó intézményt, a diplomataképző egyetemet, különösebb tudományos teljesítménnyel nem büszkélkedhet. Egy karcsú kötetten kívül, amit a koreai háború-

ról írt, többnyire csak könyvek és könyvsorozatok szerkesztőbizottsági tagjaként vétette észre magát. Ha van tipikus képviselője a tudomány bürokratájának, akkor Torkunov egyike ezeknek.

Nem jobb a helyzet Megyinszkijjel sem. Ő azonban szerzőtársától eltérően kifejezetten grafomán. Sokat és sokféle műfajban ír, de azok minősége többnyire komoly kételyt kelt. Az évek során Megyinszkij történelmi tevékenységét számos szakmai bírálólat érte. Még mielőtt megvédte volna a történettudomány tárgykörébe tartozó akadémiai doktori disszertációját, megalapozott kétségek merültek fel két korábbi politikatudományi munkája kapcsán is. Az 1997-ben megvédett kandidátusi, majd 2000-ben megvédett akadémiai doktori disszertációja kapcsán bizonyított plágiumvádak merültek fel. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy Megyinszkij egy olyan kandidátusi disszertációt nyújtott be Oroszország külpolitikájáról, ami háromnegyed részben megegyezett konzulensének néhány héttel később megvédett nagydoktori értekezésével. A két dolgozat összevetése arra utalt, hogy valószínűleg a szerzők nem egymás szövegét másolták le, hanem ugyanazt az ismeretlen eredetű írást használták föl a forrás megjelölése nélkül. De még ha meg is jelölték volna azt, az idegen szöveg ilyen arányú „átemelése” eleve lehetetlenné tette volna a benyújtott munka tudományos teljesítményként történő elismerését. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy Megyinszkij megfosszák kandidátusi címétől. Hasonló helyzet alakult ki a három évvel később megvédett – ugyancsak plágiumgyanús – doktori disszertációja kapcsán is. Ebben

az esetben a plagizált részek aránya ugyan kisebb volt, ám épp elég ahhoz, hogy elfogulatlan eljárásban a doktori címet elvegyék tőle. Magas politikai kapcsolatai azonban megóvták ettől.

A tudományos rangkórsága azonban nem hagyta nyugodni Megyinszkijt, és néhány évvel később újabb akadémiai doktori disszertációval állt elő, ezúttal a történettudomány területén. *Az objektivitás problémái a 15. század második fele és a 17. század közötti oroszországi történelem bemutatásában* című dolgozatát a korszakkal foglalkozó vezető orosz történészek kifejezetten dilettáns munkának tartották, ami hemzseg a tárgyi tévedésektől, és ezért kezdeményezték a doktori cím megvonását. Megyinszkij azonban ekkor már kulturális miniszter volt, ezért nem okozott különösebb problémát a kritikák elhárítása. Annál is kevésbé, mert a műkedvelő történész történelemlről vallott nézetei – hogy tudniillik nincs objektivitás a történetírásban, hanem annak arra kell törekednie, hogy az adott politikai közösség érdekeit képviselje – egyszerűen beleillettek abba az ideológiai fordulatba, ami még 2005-ben, a II. világháború európai befejezése 60. évfordulójának megünneplésével vette kezdetét.

Putyin és környezete ekkor szembesült azzal, hogy egy ideje ugyan gyorsan növekszik az orosz gazdaság, és a reáljövedelmek is ütemesen nőnek, de hiányzik az az ideológiai kapocs, ami érzelmileg is összetartaná az oroszországi politikai közösséget. Rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy erre a szerepre a II. világháború emlékezete a leginkább alkalmas. És ez érthető is egy olyan

ország esetében, amelynek elődje, a Szovjetunió ebben a háborúban csaknem 27 millió embert veszített. A háború emléke még hat évtizeddel annak befejezése után is ott él az egymást követő nemzedékek emlékezetében, és ehhez nem volt szükség semmiféle „fentről” kezdeményezett politikai beavatkozásra.

Miután az ország vezetése felismerte a háború emlékezetében rejlő lehetőségeket, ez évről évre egyre nagyobb szerepet kapott a rendszer legitimációs eszköztárában. A folyamat egy idő után együtt járt azzal is, hogy miközben Moszkva elvárta, hogy mások megértést mutassanak II. világháborús áldozatvállalása iránt, ezt a Kreml egyre kevésbé volt hajlandó mások fájdalomra iránt megtenni. 2009-ben, a háború kitörésének 70. évfordulóján Putyint a lengyelek meghívták Gdańskba, hogy vegyen részt az ott tartandó megemlékezésen. Az orosz elnök el is ment, beszédet is tartott, a Gazeta Wyborcza felkérésére cikket is írt. Ekkor még úgy gondolta, hogy egyetlen ország sem növelheti biztonságát más országok biztonságának rovására, és ennek szellemében elítélte az 1939 augusztusában kötött Molotov–Ribbentrop-paktumot. Ezek még azok az évek voltak, amikor lengyel és orosz oldalon egyaránt reményt láttak arra, hogy a közös múlt érzékeny pontjai közös erőfeszítéssel, a lehető legkevesebb elfogultsággal feldolgozhatók. Születtek is fontos közös kiadványok, de még ezekben az években is ott kísértett néhány áthidalhatatlannak bizonyuló ellentét. Ezek egyike volt Varsónak az az elvárása, hogy Moszkva ne csak azokat a dokumentumokat adja át, amelyek a katyni mészárlás elrendelésének po-

litikai felelőseit leplezi le – ez egyébként már 1993-ban megtörtént –, de hozzá nyilvánosságra azok névsorát is, akik e háborús bűntett közvetlen elkövetői voltak. A Kreml azonban sem akkor, sem azóta erre nem volt hajlandó.

A történelem eltérő megítéléséből fakadó feszültségek – főképpen a baltiakkal és a lengyelekkel – 2010-re oda vezettek, hogy Medvegyev elnöksége idején felállítottak egy olyan elnöki bizottságot, mely azt kapta feladatául, hogy határozottan lépjen fel a történelemhamisítókkal szemben. E bizottságba még többségében történészeket hívtak meg, így Megyinszkij is bekerült. Ez a fajta bürokratikus válasz, amivel Oroszország a kiéleződő történelmi vitákra reagált, világosan jelezte, hogy a kölcsönös megértés jegyében zajló kompromisszumkeresés kora lezárult. Új időszak kezdődik. Ezentúl az emlékezetpolitikai csaták a Kreml külpolitikájának fontos elemévé válnak, ami komoly hatást gyakorol Oroszország közvetlen környezetéhez való viszonyára.

Magyarország hosszú időn át nem tartozott azon államok közé, amelyekkel történelmi nézeteltérés miatt a Kreml összeakaszkodott volna. Két olyan korszak van, amelyek kapcsán feltételezni lehetett, hogy a történeteket a felek különbözőképpen vagy eltérő hangsúlyokkal ítélik meg. Ez a II. világháborúban játszott magyar szerep és az 1956-os forradalom. Az is világos volt, hogy az előbbit a magyar politikai osztály baloldali és liberális része számos tekintetben másképp ítéli meg, mint a konzervatív tábor. Ebből azonban emlékezetes konfliktusok Moszkva és Budapest között nem keletkeztek. Más volt a helyzet

1956-tal. Jelcin még a kilencvenes évek elején budapesti látogatásakor megkövette Magyarországot a szovjet fegyveres beavatkozás miatt, sőt, Moszkva jó szándékának kifejezéseként az eseményekkel kapcsolatos, az oroszországi levéltárakban őrzött dokumentumválogatást is átadott. Putyin, amikor 2006 tavaszán először látogatott Magyarországra, az akkor még a Kossuth téren álló 1956-os emlékművet féltérde ereszkedve megkoszorúzta, jelét adva ezzel annak, hogy lényegében ugyanúgy gondol az akkor történetekre, miként elődje.

Három évvel később azonban az orosz belügyminisztérium kiadójának gondozásában megjelent egy terjedelmes dokumentumválogatás (*Az 1956-os magyarországi események a KGB és a Szovjetunió Belügyminisztériumának szemével*), amiben a bevezető tanulmány a magyar forradalmat a „béketábor” első „színes forradalmaként” értelmezi. Orosz olvasatban a „színes forradalom” ugyanis nem más, mint olyan illegitim hatalomváltás, amit kívülről inspirálnak és irányítanak. Azok sikeres keresztülvitelében fontos szerepet kapnak a nyugati titkosszolgálatok, amelyek megtalálják a legitim hatalommal elégedetlen kicsi és marginális csoportokat, és aktivizálják őket. Vagyis ebben az olvasatban szó sincs arról, hogy a társadalmi tiltakozásnak valamilyen belső oka is lenne: a rossz kormányzás, a sokakat érintő törvénytelenések, a hatalommal való visszaélés, a kiterjedt korrupció, a súlyos ellátási gondok vagy épp a választási csalások. Moszkva szerint azoknak a társadalmi tiltakozásoknak, amelyek a hozzá hű rendszerekkel szemben kialakulnak, nincsenek belső okai. A megmozdulásokra

csakis azért kerül sor, mert az embe-
reket külföldről a „kollektív Nyugat”
valamilyen módon „felpiszkálja”. Ez
történt 1956-ban Magyarországon,
ahogy 2003 őszén Grúziában, majd
egy évvel később Ukrajnában is.

Nem nehéz észrevenni, hogy ez a
koncepció minden önkritikai elemet
nélkülöz, épp ezért felettébb kényel-
mes. Moszkva úgy tekint ezekre a
történésekre, hogy azokért sem ő,
sem a politikai akarátának alávetett
„szövetségesi” nem felelősek. Aki
felelős, az a Nyugat és a neki enge-
delmeskedő kicsi, ám annál radikáli-
sabb kollaboráns csoportok.

Lényegében ez a koncepció kö-
szön vissza a most megjelentetett
történelemtankönyvben is. Abban
ugyanis az 1956-ban történekről –
egy képaláírás formájában – az áll,
hogy „a felkelő radikálisok, akik kö-
zött a fasiszta Magyarország fegyve-
res testületeinek nem kevés egykori
harcosa volt jelen, a felkelés során
nemcsak a szovjet emlékművek és
szimbólumok elleni vandalizmusuk-
kal »vétették észre magukat«, de a
Magyar Dolgozók Pártja tagjainak,
a rendfenntartó erők munkatársai-
nak és családtagjaiknak a nagyszá-
mú meggyilkolásában is. Még azok a
sorkatonák is, akik a rendszer épü-
leteit őrizték, bestiális leszámolások
áldozataivá váltak.” Mindebből csak
az nem derül ki, hogy a felkelők mi-
ért keltek fel, mit akartak, és milyen
mértékben élvezték a magyar társa-
dalom támogatását.

De aztán jön a tankönyv főszövege,
ahol a következők olvashatók: „...
tüntetések kezdődtek Magyarorszá-
gon. A tüntetők bírálták a magyar
vezetést és annak szovjetbarát irá-
nyultságát, és azt követelték, hogy
Magyarország lépjen ki a Varsói

Szerződésből. A Szovjetunió – teljes
joggal feltételezve, hogy a magyar
válság a nyugati titkosszolgálatok
és az általuk támogatott belső ellen-
zék műve – hadseregével bevonult,
és segítette a magyar hatóságoknak
elfojtani a tiltakozást.” Ennyi. Egy
mondattal sem szerepel több a tan-
könyvben. Ebből a szövegrészből leg-
alább annyi kiderül, hogy valakik ki
akarták léptetni Magyarországot a
keleti blokk katonai szövetségéből,
de hogy kik és miért, arról semmi
sincs a könyvben. Vagyis az utolsó
éves oroszországi középiskolások lé-
nyegében semmit nem tudnak meg
arról a rendszerről, ami ellen a ma-
gyarok fellázadtak. A tankönyvben
nincs egyetlen mondat sem arról,
hogy az ország kommunista vezetése
visszaélt hatalmával, súlyos törvény-
telenségeket követett el, eltorzította
az ország gazdasági szerkezetét, és
ezzel komoly és folyamatos ellátási
problémákat idézett elő, vagyis sem-
mi olyanról nem olvashat az orosz
diák, ami magyarázatot adna annak,
hogy ami történt, miért is történt, és
kik voltak a forradalom meghatározó
szereplői. Még azt sem tudják meg,
hogy ez forradalom volt (a kifejezést
a kötet 1956-tal kapcsolatban nem
használja), és abban sokan azok kö-
zül is részt vettek, akik korábban tá-
mogatói voltak a rendszernek, de be-
látták, hogy a hatalom súlyos hibák
és törvénytelenések sorát követte
el, és ennek véget kell vetni.

Nem kevésbé elgondolkodtató az a
rész sem, ahol a tankönyv a szovjet
hadsereg átgondolatlan és elhibázott
kelet-közép-európai kivonulásáról
értekezik. „A Szovjetunió katonai
jelenlétének gyengülése – írják a
szerzők – a szövetséges országokban
a nacionalista és szovjetellenes erők

aktivizálódását váltotta ki. Ezzel élt is a kollektív Nyugat. 1989–1990-ben úgynevezett »bársonyos forradalmakra« került sor Lengyelországban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Bulgáriában és Albániában. 1989 decemberében fegyveres felkelés dönti meg Nicolae Ceaușescu hatalmát.” (A könyv jellemző módon tele van idézőjelekkel, hemzseg benne az „úgynevezett” és az „állítólagos” fordulat használata, amivel a szerzők folyamatosan jelzik, hogy amit egyes politikai szereplők és erők magukról állítanak, az egyáltalán nem felel meg a valóságnak, hiába is mondják.)

A könyv által elhibázottnak tartott kivonulásról annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy az egyáltalán nem volt elhibázott vagy elkapkodott. A nyolcvanas évek végén Gorbacsov környezetében több olyan tanácsadói feljegyzés is született, ami arra figyelmeztette az ország vezetését, hogy a köztes Európa négy országában – az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon – állomásozó jelentős szovjet katonai erőt még azelőtt kellene kivonni, hogy az ott élők azt elkezdenék erőteljesen követelni. Gorbacsov két külpolitikai tanácsadója, Anatolij Csernyajev és Georgij Sahnazarov azon a véleményen volt, hogy a „történelem kerekét” nem lehet megállítani, és ezért Moszkva jobban jár, ha saját elhatározásból vonja ki a térségben állomásozó erőit. Ezt a feltételezést jórészt azokra az elemzésekre alapozták, amelyeket Alekszandr Jakovlev, Gorbacsov egyik legközelebbi szövetségesének megbízásából a nyolcvanas évek legvégén a KGB térségünkkel foglalkozó részlege, az

SZKP KB szocialista országokkal kapcsolatot tartó osztálya, a szovjet külügyminisztérium és a térség fejleményeit elemző akadémiai intézet, az ún. Bogomolov-intézet készítette el. Ez a négy jelentés – amelyek közül három már jó ideje nyilvános – pontosan írta le, hogy belátható időn belül mi fog bekövetkezni az európai szocialista országokban. Mindebből nem volt nehéz levonni azt a következtetést, hogy Moszkva jobban jár, ha nem konfliktusok következményeként kényszerül csapatai kivonására, hanem jó szándékát kifejezve maga dönt erről. Teljesen történelmietlen az a tankönyv által sugallt feltételezés, hogy az egyre több belső gond által terhelt Szovjetunióknak helyesebb lett volna a négy térségbeli hadseregcsoportját minden körülmények között Kelet-Közép-Európában tartani. Ezt egy idő után csak komoly konfliktusok árán tudta volna megtenni, amire Gorbacsovnak semmi szüksége nem volt. Főképpen azért nem, mert nem akart ütközni sem a Nyugattal, sem a Szovjetunió európai szatellitállamaival. Ha Moszkva beleállt volna ezekbe a konfliktusokba, többet ártott volna magának, mint amennyi haszna származott volna belőle. Az a bizalom, amit sikerült a nyugati hatalmakkal néhány év alatt kialakítania, pillanatokon belül odalett volna.

De az igazán megdöbbenő állítások csak ezek után következnek. A „bársonyos forradalmak” rövid említését követően ugyanis az alábbi két tómondatot lehet olvasni a tankönyvben: „1990-ben a Német Szövetségi Köztársaság annektálta Kelet-Németországot. A Német Demokratikus Köztársaságot lenyelte a Német Szövetségi Köztársaság.”

A szerzőket láthatóan a legkevésbé sem zavarja, hogy a két német állam egyesüléséről a II. világháború győztes nagyhatalmai, az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország 1990 tavaszától – együtt a két német állam képviselőivel – hónapokon át tárgyaltak. És miután a 4+2-es tárgyalások sikeresen befejeződtek, az egyesülésre vonatkozó megállapodást 1990. szeptember 12-én a Szovjetunió képviselője is aláírta. Vagyis egyáltalán nem az történt, hogy az erősebb nyugati állam önhatalmúan bekebelezte a gyengébb keletnémet államot, mint ahogyan azt a tankönyv állítja, hanem hosszú tárgyalások után hat állam közös akarataként megszületett az a szerződés, amely részletesen lefektette az egyesülés menetét és tartalmát. Ezt a példát azért említem, mert fontosnak tartom jelezni, hogy a tankönyv nemcsak velünk jár el méltatlanul, hanem másokkal is.

De, ami még ennél is fontosabb, a könyv tele van olyan, magukra az oroszokra és az egykori Szovjetunió népeire vonatkozó hamis, sőt kifejezetten hazug megállapításokkal, amelyeknek a történelmi igazsághoz semmi közük nincs. A teljesség igénye nélkül néhány példával megpróbálom ezt igazolni. A könyv a háború utáni Szovjetunió bemutatásával kezdődik, de úgy, hogy szinte semmit nem tudunk meg a háború utáni repressziókról, a törvénytelen perekről, a „kozmpolitizmus” elleni kampányról, miközben a szerzők hosszasan értekeznek azokról a balti és ukrajnai ellenállókról („erdei testvérekről”), akik akadályozták a romba döntött ország helyreállítását. Helyes, hogy írnak erről, de ezek a fegyveres csoportok tényleges szerepükhöz képest

aránytalanul nagy figyelmet kapnak. Nyilván azért, hogy a könyv utolsó fejezetében, ami az Ukrajna ellen indított „különleges katonai műveletről” szól, majd vissza utalhassanak erre. Megtudjuk viszont, hogy a háború után megkezdődött a németek által erőszakkal elhurcoltak és a hadifoglyok hazatérése. A szovjet hatóságok ellenőrizték őket, és „azokat, akik besározta magukat a fasisztákkal való együttműködéssel, börtönbüntetésre ítélték, kivételes esetben pedig halálra” – áll a könyvben. De ez így nem igaz, mert lényegében mindenkit leültettek, aki a hadifogságból tért vissza. Nem valószínű, hogy Megyinszkij és Torkunov ne tudna erről. Nyilván tud, de most nem az a feladat, hogy a sztálini rendszer sötét oldalairól is beszámoljanak. A túlteljesítő szerzők azonban nem érték be ennyivel. A fentiekhez még azt is hozzáfűzték, hogy „ezek az intézkedések megértésre találtak a társadalom körében”. Milyen megértésre? És egyáltalán honnan tudják a szerzők, hogy ezekkel az intézkedésekkel egyetértett a társadalom nagy része?

Ezek után azt is megtudjuk, hogy „a lakosság számának gyors növekedése a háborút követő években a társadalom körében megmutatkozó optimizmusról és a Szovjetunióban kibontakozó szociális és gazdasági folyamatok pozitív dinamikájáról árulkodott”. Érdekes feltételezés, de jóval valószínűbb, hogy nem ez állt a gyors népességnövekedés hátterében, hanem sokkal inkább a háborúból visszatérő katonaférfiak és az a körülmény, hogy a korabeli Szovjetunióban – ahogy akkor még másutt is – mind a fogamzásgátlás, mind a családtervezés ismeretlen volt. Azt is megtudhatják a diákok, hogy a la-

kosság számának gyors növekedése (kiváltképp a városokban) okolható azért, hogy a „Szovjetunióban az élelmiszer-ellátás továbbra is komoly probléma maradt”. Vagyis, ha nem nőtt volna a népesség, nem lett volna ilyen probléma. Más magyarázattal ugyanis nem szolgálnak a szerzők.

Az is kiderül a könyvből, hogy „az ötvenes évek közepéig továbbra is Kazahsztánban, Közép-Ázsiában és az ország más keleti területein éltek a háború alatt deportált népek képviselői”. Arról viszont egy szó sincs, hogy miért kerültek oda, és helyes döntés volt-e az áttelepítésük. Ott voltak, és kész. A diákok érzék be ennyivel! Majd újabb érdekes részek következnek. Megtudjuk ugyanis, hogy a hidegháború kiéleződésével párhuzamosan egyre többen „keveredtek gyanúba azok közül, akik szoros kapcsolatokat alakítottak ki külföldi közéleti és politikai szereplőkkel”. A könyv azonban homályban hagyja, hogy ez a gyanú megalapozott volt-e, vagy sem. Döntsék el a diákok! Ahogyan azt is, hogy volt-e alapja a Zsidó Antifasiszta Bizottság feloszlításának 1948-ban. A tankönyv ugyanis csak arról tudósít, hogy a bizottság „nem egy képviselőjét, akik kapcsolatot alakítottak ki külföldi cionista szervezetekkel, kémkedéssel vádolták meg”. Arról azonban ebben az esetben sem tud meg semmit az olvasó, hogy a vádak bizonyítottak voltak, vagy sem, és egyáltalán miért jött létre a háború idején ez a szervezet, ami nagyon fontos szerepet játszott abban, hogy a Szovjetunió a háború körülményei között jelentős nyugati anyagi segítséghez juthatott.

De mindez semmi ahhoz a képzeletgazdag mondathoz képest,

ami a késői sztálinizmusra vonatkozóan a következőt állítja: „A tudományos közegben alkotó atmoszféra uralkodott.” Valóban? A késői sztálinizmus idején tényleg alkotó atmoszféra jellemezte volna a szovjet tudományos életet? Nem kellett volna esetleg elolvasni Szolzsenyicin regényét, *A pokol tornácát?* A szerzők nem hallottak volna azokról a börtönökről, a *saraskákról*, ahová azokat a tudósokat gyűjtötték össze, akiktől komoly tudományos felfedezéseket és új műszaki megoldásokat vártak? Megyinszkij és Torkunov nem tudnának ezekről? És nem tudnának arról sem, ami nem egy tudományággal történt a késői sztálinizmus idején? Nehéz elhinni, hogy ez így lenne, ahogy azt is nehéz feltételezni, hogy amit leírtak, azt komolyan gondolták.

Az is sokat elárul a szerzők világlátásáról, amikor a tankönyvben arról értesülünk, hogy „1950-ben Sztálin személyesen vett részt a nyelvtudományról folyó vitában, melynek során szóba került a soknemzetiségű Szovjetunió fejlődése, az egységes szovjet nép kialakulása”. Ezek szerint Sztálin bekapcsolódása a vitába csak ennyit jelentene, miközben annak abszurditása, hogy az ország politikai vezetője illetékesnek tartja magát a nyelvtudományok területén is, egyetlen szóra sem érdemes?

Az is érdekes vonása a könyvnek, ahogyan megpróbál „plurálisnak” mutatkozni. A késői sztálinizmussal foglalkozó rész azzal a diákoknak feltett kérdéssel fejeződik be, hogy „mit gondolnak, a történészek körében miért van annyi különböző, gyakran egymásnak ellentmondó vélemény Sztálin személyéről és történelmi szerepéről”. Tényleg, miért is? Talán

azért, mert sem a Szovjetunióban, sem legfontosabb utódállamában, Oroszországban nem ment végbe következetesen a desztalinizáció? Erre persze nem történik semmiféle utalás. Miért is történne, ha a fenti kérdés előtt a tankönyvben – a pluralitás bizonyítékaként – egy olyan történész véleménye is szerepel, aki közismert Sztálin-apologéta.

Később megtudjuk, hogy mi az, ami fáj a szerzőknek a Hruscsov által kezdeményezett desztalinizáció kapcsán. Leginkább az, hogy „gyorsan kiderült, a nagyszámú »antisztálinista« publikáció ténylegesen nemcsak Sztálint bírálta, hanem a szovjet rendszer egészét”, úgyhogy egy idő után – tehetnénk mindehhez hozzá – el is lehetetlenítették a Sztálin-ellenes írások közlését. De akadtak olyanok, akik nem értettek ezzel egyet, és megtalálták a módját, hogy folytassák a rendszerrel szembeni tevékenységüket. Ők voltak az értelmiségi körökből kikerülő „úgynevezett disszidensek”, akiket a Nyugat rögtön felkarolt, és ezért joggal kerültek az „állambiztonsági szervek látókörébe”. Ez már csak azért is fontos és érthető volt – állítja a könyv –, mert „megnőtt a terrorizmus veszélye, ami külföldön is komoly problémává vált”. De mi köze a terrorizmusnak a másként gondolkodókhöz? Erre persze megint csak nem kapunk választ, miközben a diákok a leírtakból azt szűrhetik le, hogy a disszidensek voltaképpen terroristák voltak. Arról, hogy a másként gondolkodók között nagy számban voltak jogvédők, illetve olyanok, akik nem értettek egyet a sztálini korszak bűneinek elhallgatásával, és azt tartották feladatuknak, hogy hitelesen mutassák be a Szovjetunió

történetét, a törvénytelen repressziókat, egész népek embertelen deportálását, egy szó sem esik.

A Hruscsov-korszak kapcsán természetesen nem maradhatott ki a Krím félsziget átadásának története sem. A könyv meglehetősen hosszan foglalkozik a kérdéssel, és a következőket írja erről: „1954-ben a Krím átadására az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságtól az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak Nyikita Hruscsov személyes kezdeményezésére és a szovjet törvénykezés normáinak figyelmen kívül hagyása mellett került sor. A Krímben élőket, akiknek abszolút többségét az orosz etnikumúak alkották, senki nem kérdezte meg. Úgy tartották, hogy valamely terület egyik vagy másik szovjet köztársasághoz való tartozásának az egységes állam keretei között nincs elvi jelentősége. Ugyanakkor Hruscsov-nak ez a lépése messze ható politikai következményekkel járt a Szovjetunió felbomlásakor, amikor az adminisztratív határok államivá váltak. Ennek eredményeképpen a Krímet hosszú évekre elszakították Oroszországtól. A történelmi igazság csak 2014-ben állt helyre.”

E néhány mondattal több probléma is van. Az első, hogy 1954 februárjában, amikor sor került a félsziget hivatalos átadására, Hruscsov még távolról sem volt abban a helyzetben, hogy ilyen súlyú kérdésben önhatalmúan dönthetett volna. A Sztálin halálát követő hatalmi harc ekkor még messze nem dőlt el, úgyhogy még ha ő volt is a kezdeményező, az SZKP KB Elnökségének megannyi tagját is meg kellett győznie a döntés helyességéről, különben nem került volna sor a terület átadására. Hruscsov

csak 1957 nyarán válik az ország vitathatatlan első számú vezetőjévé, azok után, hogy sikerül megsza- badulnia a Sztálin egykori politikai környezetét alkotók többségétől, az ún. „pártellenes csoporttól”. A másod- dik probléma, hogy a könyv állításá- val szemben a területátadás minden vonatkozásban a korabeli hatályos szovjet törvényeknek megfelelően történt. A javaslatot előbb mindkét tagköztársaság legfelsőbb tanácsa – a kor parlamentje – megtárgyalta és jóváhagyta, majd a kérdés felkerült szövetségi szintre, ahol a Szovjet- unió Legfelsőbb Tanácsa ugyancsak megtárgyalta, és törvénybe foglalva jóváhagyta a Krím átadását. Vagyis minden úgy történt, ahogy a kor szabályai szerint történnie kellett. A harmadik probléma pedig az, hogy ugyan 1954-ben a félsziget lakóinak többsége már valóban orosz volt, de ez annak eredményeképpen állt elő, hogy a háború idején az addig ott többséget alkotó krími tatárokat – a németekkel való kollaborációra hi- vatkozva – kollektíve kitelepítették Közép-Ázsiába, és ellentétben más, a környékről, főként az Észak-Kau- kázusból deportált népekkel, vissza- településük engedélyezésére csak a nyolcvanas évek végén, vagyis Gor- bacsov idején került sor. Mindezek ismeretében meglehetősen cinikus érvnek tűnik az etnikai arányokra való hivatkozás. Ilyen alapon – azok után, hogy valamilyen területről megtörténik az ott élő őslakosok ki- telepítése – bármelyik régióval kap- csolatban el lehetne járni, és azt le- hetne állítani, hogy az adott terület az oroszokat illeti meg, mert már ők vannak többségben.

A könyv egyik feltűnő vonása, hogy miközben felettébb engedékeny és

megértő Sztálin személyével és a korszak politikájával szemben, addig ez a „nagyvonalúság” messze nem jellemzi a szerzők Hruscsovhoz való viszonyát. A Brezsnyev-korszakra vonatkozóan megint változik a hang- nem, és ismét megértővé válik, hogy aztán Gorbacsovval kapcsolatban újra kritikus legyen. Nem lehet nem észrevenni, hogy a kötet szerzői azok iránt megértők, és fogalmaznak meg velük kapcsolatban elismerő mon- datokat, akikről úgy tartják, hogy a szovjet állam megerősítői voltak, míg azokkal szemben, akik megpróbáltak némi szabadságot hozni a rendszer- be, többnyire jóval kritikusabbak.

A gorbacsovi korszakról például megállapítják, hogy „a liberálisok (akik magukat demokratáknak hív- ták) az állami tulajdon privatizáció- ját, az egyéni jogok és szabadságok az állam és a társadalom érdekei- vel szembeni elsőbbségét, a nyugati mintájú parlamenti demokráciát tá- mogatták”. Gorbacsov még attól sem riadt vissza, hogy azt állítsa: „létez- nek valamiféle (sic!) egyetemes em- beri értékek, amiknek elsőbbséget kell élvezniük a nemzetivel, az ideo- lógiaival, az osztályalapúval, a vallá- sival és minden mással szemben”. Az a reformpolitika pedig – írja a könyv –, amit az utolsó szovjet pártfőtitkár képviselt, „végeredményében ka- tasztrofális következményekkel járt a Szovjetunió geopolitikai helyzeté- re nézve. Jelentősen meggyengült országunk befolyása, elveszítettük azokat a pozícióinkat, amelyeket a Szovjetunió a II. világháború ered- ményeképpen szerzett meg.” Arról persze szinte semmit nem olvashat- nak a diákok, hogy a „szovjet pro- jektnek” voltak gyenge pontjai, hogy a szovjet típusú berendezkedés mind

politikailag, mind gazdaságilag egy-
re inkább életképtelenné vált, hogy
a rendszer morálisan elhasználódott,
hogy a hatalmas katonai kiadások
mindinkább bénítóan hatottak a gaz-
daság működésére, és hogy az a nagy-
szabású verseny, amit a Szovjetunió
és szövetségesei politikai, gazdasági,
technológiai, katonai és végső soron
erkölcsi téren vívtak a Nyugattal,
vereséggel zárult. Ezekről nincs szó
a könyvben, de arról igen, hogy a
„liberálisok” és az állítólagos „egye-
temes emberi értékek” mennyi kárt
okoztak. Mintha a Szovjetuniót és a
szovjet típusú társadalmi rendszert
ezek döntötték volna meg. No meg
a Nyugat öröme, merthogy a vezető
nyugati hatalmak – állítja a könyv
– „leplezetlen helyesléssel fogadták
a Szovjetunió önfelszámolását”. De
ennek épp az ellenkezője történt. A
nyugati vezetők nagyon is tartottak
a felbomlás következményeitől, és
az utolsó pillanatig kitartottak Gor-
bacsov mellett, mert benne látták
annak garanciáját, hogy a reformok
folytatódnak.

A könyv ezek után áttér a jelceni
korszakra és a Jegor Gajdar vezette
„sokkterápia” ismertetésére. Ebből
megtudhatjuk, hogy az 1992 elején
elkezdett reformok következtében
Oroszországot elöntötték a gyak-
ran gyenge minőségű török, kínai
és máshonnan származó termékek,
amitől a hazai gyártók komoly vesz-
teségeket szenvedtek. Mindez „legin-
kább a hadiipar, a gépgyártás és az
elektronikai ipar vállalatait viselte
meg”. Nyilván azért történt ez így,
mert már nem kellettek a tankok,
a rossz minőségű szerszámgépek és
elektronikai cikkek. Néhány mon-
dattal később viszont már arról ér-
tesülünk, hogy a nehézségek ellené-

re három iparági terület mégiscsak
meg tudta őrizni jelentőségét. Ilyen
volt a kőolaj- és gázipari komplexum,
az űripar és a hadiipari komplexum.
Az utóbbi állítás némi ellentmondás-
ban van azzal, amit a könyv néhány
mondattal korábban közöl, de majd a
tanárok feloldják az ellentétet.

A kilencvenes évekről – ami kétség-
telenül Oroszország nehéz évtizede
volt, már csak azért is, mert az orosz
gazdaság teljesítménye 40 százalékkal
lett kisebb, és a lakosság életmi-
nősége is drámaian visszaesett – a
szerzők hosszasan értekeznek. Ami
rendjén is volna, ha a diákok arról is
értesülnének, hogy ez volt az az év-
tized, amikor a versengő demokrácia
és a piacgazdaság intézményei még-
iscsak kiépültek, miközben a kőolaj
éves átlagára ezekben az években 20
dollár körül alakult. Ezzel szemben
egészen más helyzet fogadta Putyint
a kétezres évek elején, amikor rövid
időn belül 40, majd 100 dollár felet-
ti lett a hordónkénti éves átlagár.
Nem nehéz belátni, hogy egy olyan
országot, mint amilyen Oroszország,
amelynek exportbevételei döntő mér-
tékben függenek a kőolaj árának ala-
kulásától, mennyivel nehezebb úgy
irányítani, ha alacsonyan alakulnak
az olajárak, mint amikor tartósan
magasan vannak. Erről azonban
semmit nem tudunk meg a könyvből.

Azt azonban megtudjuk, hogy jött
Putyin, és mindent a helyére tett.
Megmentette az országot. Arról per-
sze megint csak nem történik em-
lítés, hogy Putyin – élvezve ennek
minden előnyét – a transzformációs
időszak végén kerül hatalomra, rá-
adásul épp akkor, amikor a kőolaj
ára elkezd gyorsuló ütemben növe-
kedni, ami az országot hatalmas pót-
lólagos jövedelemhez juttatja. 2006–

2007 időszakában rendszeresek azok a hetek, amikor az orosz jegybank 3-4 milliárd dollárt tud hetente félretenni. Putyin első két elnöki ciklusa idején a Központi Bank 7,5 milliárd dollárról közel 600 milliárdra tudta növelni nemzetközi tartalékait. Ehhez persze Putyinnak kevés köze volt, de ahhoz igen – mert ez nyilvánvalóan politikai döntés eredménye volt –, hogy ebben az időszakban a lakosság reáljövedelme évről évre jelentősen emelkedett.

A szerzők úgy látják, hogy „az 1999 végétől 2007-ig tartó időszak politikai fejlődése a kilencvenes évek negatív következményeinek felszámolására irányult. Létrejött a hatalom vertikuma, és helyreállt az ország egységes jogi tere. Az állam aktívan harcolt a terrorista fenyegetés ellen. A Csecsen Köztársaságban a válságot sikerült rendezni. Az elnök irányításával meghozott intézkedések hozzájárultak Oroszország újjászüléséhez és fokozatos társadalmi-gazdasági fejlődéséhez. Ezek a lépések élvezték a lakosság abszolút többségének támogatását.” Mondhatnánk erre, hogy itt a történelem vége. Minden jóra fordult, de maradt egy probléma, mégpedig Ukrajna. Hosszú fejezet foglalkozik a háborúval – pontosabban a „különleges katonai művelettel” – és előzményeivel. A szerzők szerint „a kijevi rezsim (sic!) elrendelte az úgynevezett ATM-et – az »antiterrorista műveletet«. A Donyec-medence lakóit »terroristáknak« nevezték csak azért, mert oroszok akartak maradni.” Majd azzal folytatódik a háborút megalapozó eszmefuttatás, hogy „amennyiben Ukrajna – belépve a NATO-ba – katonai konfliktust provokált volna ki a Krímben vagy a Donyec-medencében,

akkor a NATO alapokmányában foglaltak miatt Oroszország rögtön háborúba keveredett volna az észak-atlanti blokk valamennyi tagjával: az Egyesült Államoktól és Angliától kezdve Németorszáig és Franciaorszáig. Ez lehet, hogy a civilizáció végét jelentette volna. Ezt nem engedhettük meg.” Vagyis Ukrajna megtámadása csakis azért történt 2022-ben, mert Oroszország meg akarta menteni az emberi civilizációt. Meggyőzőnek éppen nem tűnik e gondolat, már csak azért sem, mert az okfejtésnek az a része is erősen billeg, ami azt fejtegeti, hogy Moszkva azért tart Ukrajna katonai fellépésétől, mert Kijev lehet, hogy szeretné erőszakkal visszaszerezni 2014-ben elvesztett területeit. Tényleg erről lenne szó, és nem arról, hogy jobb lett volna nem annektálni a Krímet és helyi szeparatistáknak álcázva bevonulni Kelet-Ukrajna két megyéjébe? Mert ha nem tette volna ezt Oroszország, akkor Kijevnek nem lenne oka bármit is visszafoglalni. Nem mintha ezen törte volna a fejét az ukrán vezetés, mert tisztában volt azzal, hogy ha erőszakkal próbálna jogainak érvényt szerezni, rögtön kiváltaná Oroszország reakcióját. Egy olyan országét, ahol csaknem négyszer annyian élnek, mint Ukrajnában, és a hadserege legalább négyszer akkora, mint az ukrán, ráadásul atomfegyverei is vannak.

De ne higgyük, hogy a most bemutatott középiskolai történelemkönyv az oroszországi totális indoktrinációs folyamat egyedi jelensége. A hatalom a sajtó évek óta tartó megszállása után nemcsak a közoktatást vette célba, de az egyetemeket is. Ahogy a szovjet időkben, amikor függetlenül attól, hogy valaki műszaki vagy hu-

mán szakra járt, kötelező volt hallgatnia négy tárgyat, az SZKP történetét, a dialektikus és a történelmi materializmust, majd mindennek beteljesüléseképpen a tudományos kommunizmust, most ősztől ugyancsak négy új tárgy várja Oroszország egyetemi hallgatóit. A tárgycsoport arra az elnevezésre hallgat, hogy „Az oroszországi államiság alapjai”. A kritikus rossznyelvek csak „tudományos putyinizmusként” emlegetik. Mit fognak mindennek keretében hallgatni a diákok? Lesz egy Oroszország történelmével foglalkozó tárgy. Ennek kidolgozását a hosszán bemutatott történelemkönyv egyik szerzőjére, Vlagyimir Megyinszkijre bízta. Valószínűleg nem ő írja a tárgy egyetemi jegyzetét, de ő lesz az, aki ellenőrzi a tartalmát. Nem kevésbé kétes figurára bízta annak a tárgynak a kidolgozását, amelyik Oroszország nemzetközi helyzetét hivatott bemutatni. Ezért az a Szergej Karaganov lesz a felelős, aki néhány hónapja hosszú cikkben biztatta az ország vezetését arra, hogy ideje az atombombával való fenyegetést beváltani. Szerinte ugyanis a Nyugat nem hisz az orosz fenyegetéseknek, úgyhogy itt az ideje az atombomba bevetésének. Minden jel szerint ezen a területen is jó kezekbe kerülnek az egyetemisták. A harmadik tárgy azt a kissé rejtélyes elnevezést kapta, hogy „Oroszország kulturális kódja”. Ezt a területet az Ermitázs igazgatójára, Mihail Piotrovszkijra bízta, aki pár hónappal az Ukrajna ellen indított nyílt orosz támadás után hosszú interjúban vette védelmébe a háborút, azt állítva, hogy az a népek öngigazolására szolgál. De büszkén vallotta magát orosz imperialistának is, nyilván azért, hogy még véletlenül

se értsék félre a szavait. A negyedik, talán a legitimokozatosabb blokknak pedig azt az elnevezést adták, hogy „A jövő képe”. Ezt a területet a nukleáris kutatásokért felelős Kurcsatov Intézet igazgatója, Mihail Kovalcsuk fogja ellenőrizni. Ő egyfelől arról nevezetes, hogy intézete Oroszország legnagyobb kutatási intézménye, több mint tízezen dolgoznak ott, másfelől pedig arról, hogy testvére, Jurij Kovalcsuk egyike azoknak, akik Putyin legszűkebb környezetéhez tartoznak, annak ellenére, hogy semmiféle közhatalmi funkciót nem tölt be. Sajtóforrások szerint Jurij Kovalcsuk egyike volt azon keveseknek, akivel konzultálva hozta meg Putyin döntését az Ukrajna elleni háborúról. Ez feltehetően találkozhatott is Jurij Kovalcsuk véleményével, mert azt tartják róla, hogy még az orosz elnöknél is imperialistább. Végignézve a kurátorok névsorán,

De az általános iskolások sem maradtak ki a sorból. Nekik osztályfőnökükkel kell rendszeresen különböző közéleti témákat megtárgyalniuk. Ennek a tárgynak „Beszélgetések a fontos dolgokról” nevet adták, és leginkább arra hivatott, hogy a tanárok annak keretei között hétről hétre elmagyarázzák a kisdiakoknak, hogy az ország kormánya mit miért tesz. Tavaly ősztől óta működik ez a rendszer, fontos eleme, hogy minden hétfő reggel az ország valamennyi iskolájában ünnepélyes keretek között felvonják a nemzeti zászlót és eléneklik a himnuszt, majd ezután következik a „fontos dolgokat” megtárgyaló óra. Az idén bővül az újítások köre. Most szeptembertől már honvédelmi oktatás is lesz minden

iskolában, amit nem sokkal a Szovjetunió felbomlása után töröltek a tanrendből. Most viszont visszaállították, ahogy más néven az úttörőmozgalmat is. Igaz, azt ezúttal már nem az idegen hangzású pionírok mozgalmának hívják, hanem – mintegy lefordítva annak jelentését – „az elsők mozgalmának”.

Ennek a minden fronton támadó totális indoktrinációnak jogi felhatalmazást az a még tavaly ősszel megjelent 809-es számú elnöki rendelet adott, ami „A hagyományos oroszországi szellemi-erkölcsi értékek megvédését és megerősítését szolgáló állami politika alapjainak jóváhagyása” néven került az oroszországi normák közé. A dokumentum – többek között – utal arra, hogy ez a rendelet „az Oroszországi Föderáció nemzetbiztonságát garantáló stratégiai tervezés része”, aminek kiadására azért volt szükség, mert „globális civilizációs és értékrendbeli válság alakult ki”. A rendelet szerint „az emberiség elveszítette hagyományos szellemi-erkölcsi tájékozódási pontjait és morális elveit”, és ebben a helyzetben az orosz államnak lépnie kell. A rendelkezés hosszasan sorolja azokat a területeket – oktatás és nevelés, ifjúságpolitika, kultúra, tudomány, egyházak, tömegtájékoztatás és nemzetközi kapcsolatok –, ahol a mind jobban terjedő „destruktív ideológiákkal” szemben fel kell lépni. „Destruktív ideológiák” alatt pedig azt a fajta magatartást kell érteni, ami „kultiválja az egoizmust, a gátlástalanságot, az erkölcstelenséget, elutasítja a patriotizmus eszméjét és a Haza szolgálatát, ahogy az élet

természetes folytatását is, nem ismeri el az erős család, a házasság és több gyerek vállalásának értékét, az alkotó munkát, Oroszország pozitív szerepét a világtörténelemben és -kultúrában, a tradicionális családot felbomlasztja a nem hagyományos szexuális kapcsolatok propagandája révén”. A rendelet arról is hosszan értekezik, hogy ezek a romboló eszmék milyen súlyos társadalmi következményekkel járnak, és mit lehet ellenük tenni. Az utóbbit pontokba szedve foglalja össze. Azok között szerepel például a történelmi emlékezet megőrzése, a történelemhamisítókkel szembeni fellépés, a hagyományos családi értékek védelme, a hazafias nevelés, a történelmi felekezetek támogatása, „az orosz nyelv mint az államalkotó nemzet nyelvének védelme”.

Ha hinni lehet az Orosz Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete által végzett évenként ismétlődő átfogó kutatásának, amit „Hogyan élsz, Oroszország?” címmel nemrég adtak közre, akkor annak eredményeiből jól látszik, hogy a hosszú évek óta tartó indoktrináció megtette hatását. Számos kérdésre adott válasz erősíthet meg ebben bennünket, de talán a legárulkodóbb mégiscsak az, amikor azokat az eredményeket nézzük, amelyek arra a kérdésre adott válaszként születtek, hogy a megkérdezettek milyen társadalmi rendszerben szeretnének élni. A válaszadók mindössze 5 százaléka gondolta úgy, hogy a kapitalista rendszer lenne számára a leginkább megfelelő, míg 48 százaléka a szocialistáról gondolta ezt...